

БЕРГЕДЕП ТУР БИС

Шагаан-Арыгын улетпур комбинаты Тывада хоочун бугуруелерин бирээни. Ол ТАР уезинде, ылаңгыяда Ада-чуртун Улуг дайынын чыдарында база оон соонда-да салык калдарындан эгелээш, алгы-кеш эттеп, иди-хеп безин бугуруп турган. Оон директор турган Иван Никиторович Почтеговичтин сактып чугаалап органын даяр-ваарга, Кызыл Шеригин генералдарына белек кылдыр кыла-ла бугулар сапкытарын безин бо бугуруелге кылды турган. Оларнын бирээни Кыргыз Ку-дажы, Салжак Тока суглар покроволуу Георгий Жуккока суй-белек кылдыр сунганнар. Оу уезин иди кылды турган даяр мастери Петр Айрахонович Хураганмай ам-лаа бистин аравыста бар.

Рыноктуг экономикаже кыр-дерде комбинат боу кол-кол бугуруелгек шектерин, болуп боу хандыгынын шыдары байдандыг турду. Шаандагы-зыг дег иди кылбас-лаа болза, мяштан стол, сандай, тудук материалдары белектээр ажил-дар уук-соксаал чок чоруп, тус черин бугуруелгезине биче эвес улуг-хуурун кирип келдирис.

Төлүктөн ашкандарынын шыны кызырып, куруне чайгаар хан көрү берзе, ийи чык бугу-руар берселде эгелей бердир-вис. Даргаларыны бугуруелге-нин хуужудуу алынар деп бар-ган.

1993 чылдын эгезинде ажил-чынар боттарынын өбүлгелери-нин, дорул-терелдеринин хуужудууга чектерин чыны, кирип орулганга катыштырып, элэн хөрөнгилгик организаци-лардан чегдинип турган, бугу-руелгезине хуужудуу алып аргалыг болдувус. Бугуруелге-ге ур уезин иштине мастери-леп, шең эгелчекчилеп келген Донгук Кыргызович Шожул-оодуу удуртукчыуска сонуп алдывус.

Даргавис баштайгы уелдере ажилды элэн шуудалып чор-уй, араг-дарыже ханшайы берген. Ол дугайын кожуну черинге дындаарыныска кан-дыр-лаа кемчек албай барды. Ажилчынарын акаша-шалындыр-ныместен, кылдып бугуруел-пудуруелгезинде өрөк-үрөз эгиз-тинтисиндеги турупкан. Ам эгиз-тинтисинде ажилчынарыныска үш миллион рубль өрөлгө бис. Даргавысты ха-лаар ужурга таварыштывус.

Даргавис комбинаттын ши-чээр, шимчөөс хөрөнгелин боу салдылап, бугуруелгек про-дукциянын сайгарынын боу баш билдир турган. Ам кээл илерезини: миллион ажыг ак-

Барыны-Хемчик кожуудан Таваа-Самбуу Сарыгларын бижээр чүдлерин солуга бо-ла кеступ келдирини кончуг эки билдир бис. Оон бирээр эркен чылдын декабрь 21-нин хуунде үнгөн «Шында». Оун ол «Борчелээшкени» тургустуну турар» деп эге-биле бижээр болду. «Барлык» коллективтик көдөз ажил-агы бугуруелгезин бижээр, малчын колданаарге суг өөрүлгезин четес орта-зиастап турар, машина-трак-тор турар гаражта батаре донган, мындагы ызылыг чүд-дер удуртукчуларын иштенип ажилдап турарындын үнүп ту-рар даяр ажилды билишкенин ол мында кирген. Солуга де-кабрь 11-нде үнгөн чүдүлгө ба-за автор кылдыг уткалыг бол-дырлар кирип турду. Бичан-гаши мер анаа хамаарыштыр ажил-херекче үндөлгөн, бо-думуну болдаларымын бижир-рини шитпирелдин.

Хей карыгалыг болган кол-хоз-совхозтарын эде тургузу-п, бо берге рыноктуг экономика-же шымын кирип, ажил-агы чорудуунга чаа оркуну шилеп ап, орулгалыг ажил-даарнын аргазын тып, бот-туксайлап, бот-башкартынып ажилдар соруга-биле «Бар-лык» совхоз 1993 чылдын март 1-ден эгелеп, ады агыг көдөз ажил-агылыг кооперативтерге чарып алган ажилдап турар бис. Ол кооперативтер банкы-да тус-төс агар саныг, таям-лыг. Ындыг болганда, олар боттарынын хамаарышкан ажи-лыгы кылды-лаа үде кусту шы тургузуп тураш ажык-тыг болуп арга-хейрлерин ажиллап турган, тывынгыр, сүмележин ажилдар ужурут.

Кооперативтик кезигүнери чүдө боттарынын бугуруел-пудуруелгезинден, ону салдып-саарып, дужаап турган оул-га кирип ап, амдыраар, чурттаар деп чүвени эки бил-ди турар апаарга, ажилга хамаарыла совхозка ажилдап турарынын шууг өске апа-раны эскертпип турар апа-ган. Мону черле демделеп каайн. Совхоз турган үде болза, мал ажилында турган ажилдакчылар чүдө экекли-нер деп пат-ла чачыгып кал-ган, херек кырында ындаг турган-ла болгай. Ам ындаг

◆ Хомудал ◆

КАРАРТЫР ООРЛААН

Бо берге үде дачаныга эвезиш-биче-лаа болза ногад, кат-чимик өстүрүп, онча-менди ажап аларга амдыралга улуг дузалал-ла болгай.

Дана деп чүвени чоокта — 2,3 чыл буруулар туул алдын. Тайга-таскыл кезир ки-жи болган, уругларын нези дача туул алылды дээрге, бажын кайра ады-биле де-мей, оита дүжөр турду. Сак-тырмыга-ла тайга кезип, аннаар кандыг-лаа үе артпас шыкшаш болган.

Дачанысты туулуп, 5-6 хире инек-караа, кызырак-кат, ра-нетка, кара, кызыл шыны дес-терин олчоткан бис. Баштайгы ийи чылдыда кат-чимик шоол-уг-лаа хей эвес үнүп турду. Помидор, огурец, арбуз олу-турдууска эки үнө чорашан. Чайны өтүрү дачага ажилдаар-ын кижи буруз билди. Оон кадында дача баар автобустар-га олурарынын бергези кандыг ийик? Сынарлажып, кысты-галы чораша чачаг четкеш, «өдүр-лө» ажилдаар болгай сен.

Бо чэйин дачавыска элэн хей ногад тараан бис. Помидор, огурец, арбузтан аныгда, элэн хей согуна, чеснок олуртуп каан бис. Үнгөнү дача кечко, күзүп согуна, чеснок-лаа са-тап боу бис деп амьрап тур-дувус. Күс дүжөргө, кат-чимик-терен варенне, компот-лаа ха-йындарын ап болур. Уугулары-ныс-ла амьрапалдыр-дыр деп көүп турган бис.

Кус-лаа келген, бир хун да-чага баарыны автобуска арай боода чүтүдүп кирип алган чоруптувус. Кижинин

эвес. Агыг бугуруелге азы кооператив ам шуптузун бот-тары кылды, бугуруел, боу-азым дача берге, аар болган. Боттары кылбай чораш улус-ка, ындаг болбайн канчаар. Берге, «Экскелнер» деп өөр-ө-ла болза улуска аа. Би-жикин Таваа-Самбуунун со-вохозу кооперативтер кылдыр тургусканын чагы-дыр деп би-жики турары шын эвес. Кооп-ератив буруз, тараа тарып, ситен кезер шөлдеринг, 2—3 машина-трактордуг мал-маган-ныг бооп болур. Эрткен чылыг эге базыны кылды турга-ла бергезине берген кооперати-тер бар. Бир эвес шын билеп алган, чангыс эп-сеткилдиг ажилдаар болза, кооперати-нар эки, четир чуртталгалыг апаар дээринге бузурулар мен. Таваа-Самбуу Сарыгларын солуга «...транспорт коопера-тивинин машина-трактор турар гаражынын батареялары соок-ка донган, чарып калган деп бижээр шын эвес. Га-ражтын соок турган чылдаагы-ны көтүс өске, ону элип ки-рилген черде кызылдып турар

урус бис. Чүве бижир даяр кижиле меңден айтырып, би-лип алган, бижир турган. Транспорт, машина-трактор кооператив бисте чок. Кооп-еративтер боттары амьдрал-чурттаар үде дузын аргалыг-ла болза өскөртөн абазын кызылар. Ол база артык ча-рыгалдыр. Аргажок херек болу берген таварышталган башка, бот-ла хелдирин бо-лаар болгай. Оон ынай «Тэ-руур колданаарге суг ай хире өөрүлгөзүн» деп бижээр олу-руг база бар. Кооперативти-нар дагы кижиле соок гаражче, өске кооперативче чүй каап олурбайн, кылды-лаа арганы ажыглап турган, суг өөрүл-гөзүн чедип алыр арга турган-ла болгай, чүдө кыспалдыр. «Крыль» беринер, экселнер» деп өөренип калганын ур-жуну ындаг боор-дур.

Кооперативтик кезигүнери чангыс сорулгалыг күзөлдиг, деминг, орулга кирип даяр ажилдаар болза, бот-башкар-лыг, тускайлап болур деп ши-р-лип алган оруурус шын даяр-га.

Мөнгү-оол МОНГУШ. «Деткимче» кооперативтиг даргалы. Барыны-Хемчик кожуун.

◆ Номерден номерже

АМЕРИКАЖЕ УЗУН, БЕРГЕ ОРУК

(Уланчымы, Эгези № 241, 244, 245 «Шында»).

Чүге дээрге турк чоннар делегейде сан талазы-биле дөрт дугаар черле түрүп турар. Оларнын эртем-билиг, техни-ка, культура талазы-биле кижи төрөлгөтө кирген улуг үнү-хуузу улуг. Ол ышкаш агыг делегей байдалында түр фак-тор өзүш эвес салдарын иштики база лаштыкы поли-тика чедипин болушун Аме-риказын чызаар-ла, чону-лаа эки билди турар.

Дуңкинин 12 шак... А бистин Тывада хуужудуунун 12 шак. Чөө бугуруелгезине өске талазында турарыныска ол. Үлгү кыза көрү чүвөл, солчуп четки-ни «Шертонич» ажилдакчылары бисте өөрлөдүрүскө чедир удеп калдылар. Оон: «Чугулар хевинер бар болза дужаалганыр, 2 шак болган амыг, белек болур» дилдир. Ивандаев турган: «Оон өтө-тө-дөлөө долол бар эвес, ботта-рыныска боастап бар бис, Игорь?» деп бо. Ындаг-лаа чүве ирги бе лээш соксап калдым.

Шынал-ла, чамалык иди-чек үзүн өтүкшөө эвес апаган, өрөкшөө чүгүлүп түр мен. Сүлүгүн аргы, ам-ла-нын чалай деп чүвенин. Ван-на иштине та жеке шамчуу, саяан, порожок, шетка бар чү-ве. Чоттунар аржыкылар бе-зин ол язды.

Өрөз иштин чыдыларда бисте шыкшаш бис батареаны чок, анаа электрилди аргепат бар хана иштине кылды каан. Хан гравис херектер, ында хелекеске салган ажилда-лып кааныгы, он минута болганда өрөз ишти ыча грав-ис апаар. Агаарын өргүлөп шыгып, курганга база «йеп турар. Оон чыныда эмердин алтека, ханала өрт шерин биле полицияны шыгытыр кино-калар база бар.

А солдукчу биле минибар дугайында чугалааш-лаа кан-дыр хараа илесе кижиге хараалаанын-ла чоруп: коьк-ром, болго, шыпак, виски, шам-пань, курган аргалар, пиво, суксундор дээш, чүкү чок дээр. Шилдери безин тускы, ромка-лак, фукекелер безин онал-гай — хурстлак, янтар, үне-лиг даштар-биле сиблөөш.

Соодукчун ажилдыларга, хөрөм чок, бир айды чинг чотон длыгы каан болду. Стел кырында коөк, шай ха-йылдылар аппарат бар. Ажыл-даан безин лаш чок. Уш минута ол-ла, шай хайы хона бээр. «Важина мынды түвөл-лүг болза» деп күзөп олурум. Хугбай, 110 вольтта ажилдаар ол даштарды тупчүлүк келди. Эрткен сончулган аялар-дүндө тулчү көлүм үлгүн. А бисте 220 вольт-ла болгай. Америка күлге 110 вольтта токтук чор чорду. Каниалгалыг-лаа, айыла база шоолуг эвес-тир...

Ивандаев акка бо кылаштар келди: «Чая, үйү келбей ийи, аал. Луку эвес штерге баарым-га арай-ла сагышка четес. Кавказ, Ортаа Азия улугу

Игорь ИРГИТ. (Уланчымы).

Хоочуннар бистиң аравыста

ЧЕДЕН БЕШИТИГ ЧЕЧЕН ИРЕЙ

«1924 чылда Хемчиктин баштайгы саямынын Баскан. Хувискаа өскүп турга-даа, Улуг-Хем кожуунуна чыгарга-зы чызаан хевээр турган үе. Чызаанын нояны — Ашак-мээрэч огул Сомам-Байыр, дүжүметтери — Туман-чыгыр-чыкы, Сарыг-оол-демин, шүүгү дарагызы — Долауай-мээрин, нарын бижикчиин — Хемчик-оол (сөөлүндө Биче Хурал Президиумунун Даргавы) олар, Бичан өөвүс Чызаанга кочага-лап (хеленчептен) турган. Мен чеди харлыг тодум...»

Бо чүдүлү «Шың» солуга 1988 чылдын ноябрь 16-ла бижээр кижиле менден барык-ла чээрби хар улуг. Бичаа-лаа оон-биле, үе-чегерме-биле дег, өбүлгө чеди элээрши чом мен: башкылап-лаа, өрө-па-нынга кирип-лаа, кады ба-лыктап, сургакчылап-лаа. Бөдүүн, «чытка хой тургупса», бо хуниерде 75 халаан Илья Тенгүр-ооловни Кызыл-оолга бо чүдүлү тураскаатпас аргам чок болду.

Бичани Илья эс харлап турда, аравы чок аларган. Тыва шко-ла чок турган болгаш орус школага өөренип эгелээр. Дөрт чыг эртегенде, ону даштыкка Ойот-Туранын көдөз ажил-агыг техникчүлүк өөрөдөчү чорудупкан. 1937 чылда техни-кумун кызыл дипломнуг доо-зуптага, ТАР чаза улашты-га. Ветеринария академиязын-че чоруткан. Ол академиянын доозуп, күрүне шыталалала-ры дужаап турар үде, немец самолёттар Москваны бомба-лап турган. Илья өөрү-биле кады оюн казып, хүндүс өөрү-нип, дүне кывыкыдыг бомба-лаа өжүрүп турган.

Күрүне шыталалалары кан-ла хун дужааттарыныкшаш, баш-тайгы дээди эртемниг мал эмчизи кан даа дооскан өөрү-биле кады фронткоже чорудуп-кан, Олап Барын Украинанга, Боаяк, Оеод областарга мал чүдүрер машиналарын, демио-лопк вагоннарын дефиниция-лап, мал чүп, арган болгаш аарыг малдарын ылап, чам-лымын барын чүкче, чам-лымын шериге чорудуп, үлүг ажилды кылганнар. Олар немештерин шаваа халдаша-шканын алаанга үш ай дү-гүлүндө бичан ажилдап келген-дир. Октябрьда Москвага кызыгы, Тыванын элчин чегин Кыбышөөвөс көжүрулкен бол-ган. Анаа кээрге, хамык мал демэр-орук станицяларында тышталып турган. Ол маалды ынай-бээр өөрүлгөзүнө, кыш-талга тыгарышка болгаш оларны дефиницияларынга база киржижү үжүргө таварыш-кан. Бичанга ол чүдөгө чаа чыг таварыштар чанып кээр аргалыг болган.

ТОЖУ ЧЕТКЕШ...

Тожу черге чораша моон мурунда көрүп көрбөзүм чаа чүдүлгө таварышкыш, база кайтамчык солун кижиле учурашкыш. «Тожуну көрбөн кижиле Тываны көрбө-зүн од» деп домактын шы-нын ылды-ла билдим.

Ийин кижиле чүлге кинодан, телесериалдан, чуруттан дээр-

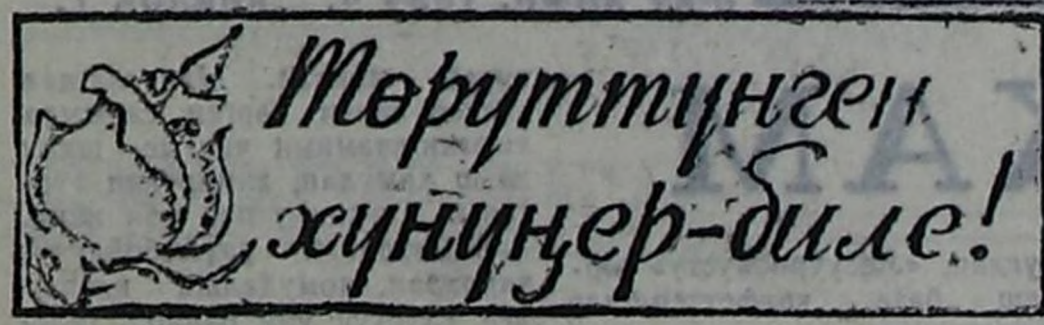
аргыжар болган самолетту, вертолетьт орта билдес, анаа олуруп-лаа көрбөзүн чүдө элээр. Тожу черге баарла бир дугаар самолет деп хевээр олчуптанын ол «Самолет» дээр-ге белип үн бээрге. Кандаал-ла ирги мен, кижиле-лаа үлүс минунга дайып, моорал бу-жедей деп, олуруп чыла болгай каапканым хей чүве болду.

Тоора-Хемге самолет хонуп-ту. Улаштыр чорупуу чери —

хилинчээр көрдүм, а тожу чон база-ла твупканы, могай-дын-даа көзүлбөс, та кзыап шыдажып чурар улус. Автобус арып турар болза, кижиле ка-жып кыраа турээр. Кижиле кы-жи демей, демей-ле туруп-мо-гаа, Тожу чон биче сепкилчи, хүндүлөөчөл үлүс чораш. Ын-чанга үлүг негелле-лаа кыл-барып, чөптүг, шыламык чурт-түп чорупталар ол ийизан. Тожу-нүч кожуун чагыргазынын дар-

газы чонуну ычаар хилинчекте-нин твубарын билбес, караан дүй шарып, кулаан бөлүктүп-нел алган дарга бе деп киле-нел, хоралар-лаа тодум.

Ульяна АРАКЧАА-ВЕЛИЧКО.

Бо хунерде бистин угбаларымыс Зинаида Дарымаевна Лапчарнын болгаш Зоя Дарымаевна Салчактын төрттүнгөн хунери болур. Зинаида Дарымаевна январь 3-те 37, а Зоя Дарымаевна — январь 9-та 40 харлар.

Бистин эргим ынак угбаларымыс бо хунерде Бин-Хем кожуунун «Сесерлиг» совхозта ажылдап, чурттап турар. Олар суурун ясли-садында болгаш школада хей чылдар иштинде уре-түнедиге ажылдап, эмчинин болгаш башкынын хундулуге хүлээлгелерин чедишкенин күөсөп турарлар.

ВТОРНИК

Январь 11 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 5.55, 9.00, 15.20, 18.20, 21.20

СРЕДА

Январь 12 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 5.55, 9.00, 15.20, 18.20, 21.20

ЧЕТВЕРГ

Январь 13 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 5.55, 9.00, 15.20, 18.20, 21.20

ПЯТНИЦА

Январь 14 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 5.55, 9.00, 15.20, 18.20, 21.20

СУББОТА

Январь 15 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 6.45, 15.20, 21.20

ВОСКРЕСЕНЬЕ

Январь 16 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 6.40, 15.15, 22.40

ПОНЕДЕЛЬНИК

Январь 10 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 5.55, 9.10, 15.20, 18.20, 21.20

ВТОРНИК

Январь 11 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 5.55, 9.00, 15.20, 18.20, 21.20

СРЕДА

Январь 12 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 5.55, 9.00, 15.20, 18.20, 21.20

ЧЕТВЕРГ

Январь 13 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 5.55, 9.00, 15.20, 18.20, 21.20

ПЯТНИЦА

Январь 14 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 5.55, 9.00, 15.20, 18.20, 21.20

СУББОТА

Январь 15 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 6.45, 15.20, 21.20

ВОСКРЕСЕНЬЕ

Январь 16 БИРГИ ПРОГРАММА «ОСТАНКИНО» канал 6.40, 15.15, 22.40

(Январь 10-дан 16-га чедир)

—Дакар — Париж. Автораллар. 01.00—01.20. Мелээр.

ИИГИ ПРОГРАММА «РОССИЯ» канал 8.00 Мелээр. 8.20 Автомиг. 8.25 Негетинил тур...

Оон-моон мелээр. 16.20 «Такой возраст». Аныктар тележурналы. 16.50 Телесулу.

«ТАВА» канал 18.55 Мультфильм. 19.05 Мелээр. 19.15 «Төгүңүң тураскаалдарын камгалаар дугайында».

«ТАВА» канал 18.55 Мультфильм. 19.05 Мелээр. 19.15 «Төгүңүң тураскаалдарын камгалаар дугайында».

«ТАВА» канал 18.55 Мультфильм. 19.05 Мелээр. 19.15 «Төгүңүң тураскаалдарын камгалаар дугайында».

«ТАВА» канал 18.55 Мультфильм. 19.05 Мелээр. 19.15 «Төгүңүң тураскаалдарын камгалаар дугайында».

«ТАВА» канал 18.55 Мультфильм. 19.05 Мелээр. 19.15 «Төгүңүң тураскаалдарын камгалаар дугайында».

Оюн Темчивич ОХЕМЧИК

1994 чылдын январь 4-те ур араанынын соонда эрге-хоонун камгалаар органнын чыгууна, пенсионер Оюн Темчивич Охемчик мезин.

О. Т. Охемчик 1910 чылдын октябрь 12-де Тыванын амгы Бин-Хем кожуунун Сугдуг-Хем деп черге арат өг-бүлөгө төрүттүнгөн.

Оюн Темчивич Охемчик дугайында чырыктыг тускаал бистин чүрөктеринске кезээ-мөңгөле артар.

Кандыг-лаа хевирлиг өңчүлүг будурулгелерин удуртукчуларынын кичээнгейинге!

Ийниг катта «Молодежное» кафе 3 өрээлдиг чаагайды кылдырган болгаш хуужуктан бажынын дүргөн салып тур мен.

Т-40АМ ТРАКТОРНУ бистин салды-будурулге червис Кызылда складтан саяп, саярп турар. Т-40АМ дээрге көдээ ажыл-агый ажылдарына солуттумас болгаш кандыг-даа ажылды кылп, чер андырп, болбазыралдыр калдыр-берт черлерге торулбас тракторлур.

Балконуг, лоджиялыг, телефонуг, ийн катт быжыг эжиктиг болгаш линолиум-биле шып, септеп каан хуужуттунган болгаш чаагайды кылп каан, 3 өрээлдиг квартираны салып тур бис.

1994 чылдын январь 4-те республиканын суд болгаш прокуратура органнынын чыгууна Оюн Темчивич ОХЕМЧИКТИН мезинин Тыва Республиканын Дээди суду лындатылган, оон дөргүт-төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.